

КАЧАНИК.

ПОЛОЖАЈ.

Качаник је варошица у истоименом пределу, на крајњем јужном суженом делу Косова Поља, на улазу у Качаничку Клисуру. Лежи у подножју огранака Шар-Планине и Скопске Црне Горе, на левој обали реке Неродимке, испред њеног ушћа у Лепенац. Он је на босанско-македонском путу, на најважнијој уздужној саобраћајној артерији, која западни део Балканског Полуострва, преко Качаничке Клисуре, спаја са Повардарјем и Егејским Морем. У Качанику је и у раније турско доба на босанско-македонски пут избијао један крак скадарско-призренског пута који је преко Средачке жупе излазио у Сиринић, па долином Лепенца водио у Скопље.

Сл. 1. — Качаник.

ПОСТАНАК И ПРОШЛОСТ.

Уска и дугачка (23 км.), уз то дубоко усечена између високих пречага Шар-Планине и Скопске Црне Горе, Качаничка Клисура има велику стратегијску важност. Њен је значај у толико већи, што кроз њу води једна врло важна саобраћајна артерија. Али Качаничка Клисура има ту рђаву

страну, што је својом природом и шумовитошћу Шар-Планине и Скопске Црне Горе, између којих се налази, погодна за пљачкашке и разбојничке упаде, те се у доба слабих владавина може претворити у легло хајдука и бандита.

Можда више због несигурности путовања кроз Качаничку Клисуре, него због њене стратегијске важности, ова је клисура још у доба римске владавине на Балканском Полуострву била поседнута римским војницима. То нам показују нађени споменици код Старог Качаника, Руњева, па чак и у средини клисуре, код Елез Хана (садашње железничке станице „Бенерал Јанковић“), које су подигли легионари VII римске легије.¹

Из нашег средњовековног доба немамо никаквих помена о овој клисури нити о каквом већем насељу у њеној непосредној близини. Она се помиње помињати у рано доба турске владавине. Први је помиње *Феликс Петанчић* око 1502 год. Описујући Косово Поље, Петанчић вели: да се његова равница протеже све до пута *Cusamici* и ждрела Клисуре (*Clissura*), које води ка Скопљу.² П. Матковић мисли да овај пут *Cusamici* значи качанички пут.³ *Јасћребов* наводи да се у једном поменику манастира Св. Тројице код Призрена из 1565 год. помињу и неки хришћани из Качаника. Али је то насеље Качаник морало бити на другом месту но садашњи Качаник, јер као што ћемо даље изложити, садашњи је Качаник постао нешто доцније. На 7.5 км. северно од садашњег Качаника, на Неродимци, постоји сада село *Сџари Качаник*. Народно предање у Старом Качанику, као и у садашњем Качанику и свој околини, вели да је Качаник био прво на месту Старог Качаника. На 1 км. јужно од Старог Качаника, код његове махале Реч, на месту *Ханџ* (Ханови), распознају се темељи двају старих ханова, а на месту *Киша Речџ* (Речка Црква) кажу да је била црква. Становништво Старог Качаника мисли да је главни део тог ранијег Качаника био око тих старих ханова.

Други помен Качаничке Клисуре имамо од *Дифрена Канеја*, који је прошао њоме 1573 год.⁴ Свакако да је Стари Качаник био незнатно насеље, а садашњи Качаник са својом тврђавицом није ни постојао, те он уопште не помиње какво насеље или утврђење код ове клисуре, већ говори само о опасности од разбојника у њој.⁵

Садашњи Качапик је по народном предању основао *Синан паша*. Најпре је, веле, преселио од некуд 40 породица и населио на месту садашњег Качаника, па затим ту подигао џамију, хан и хамам. Неки овом Синан паши, или Гази Синан паши, приписују и град („кале“), а неки мисле да је град старијег порекла или пак ништа не знају о његову пореклу. Ово предање о постанку Качаника потврђују и писани споменици. На качаничкој џамији, на плочи изнад врата, пише да је ту џамију подигао *Хазретџи* (Његова Светлост) *Гази Синан Паша* 1003 (септ. 1594 — авг. 1595) године. Турски географ *Хаџи Калфа* забележио је само да је Синан паша подигао себи једну кућу у Качанику.⁶ Међутим други турски географ истога века, *Евлија Челебија*, вели да је качаничку тврђавицу поред реке Лепенца („Лепенице“), на уласку у теснац, подигао Синан паша, *освајач Јемена*.⁷ Најбољи доказ

¹ *Arthur John Evans*: Antiquarian Researches in Illyricum, Parts III, IV. Archaeologia or miscellaneous tracts relating to antiquity, Vol. XLIX, London 1885, стр. 72—78.

² *Rad Jugosl. akad. zn. i umj.* XLIX, стр. 127 и 135.

³ *Ibid.* стр. 135. Реч *Cusamici* је употребљена у генетиву. Номинатив *Cusamici* (Кукамик) је можда погрешно записано име Качаник.

⁴ *К. Н. Косић*: Наши нови градови на Југу, Београд 1922, стр. 128; *Јов. Н. Томић*: Арнаути у Старој Србији и Санџаку, Београд 1913, стр. 14.

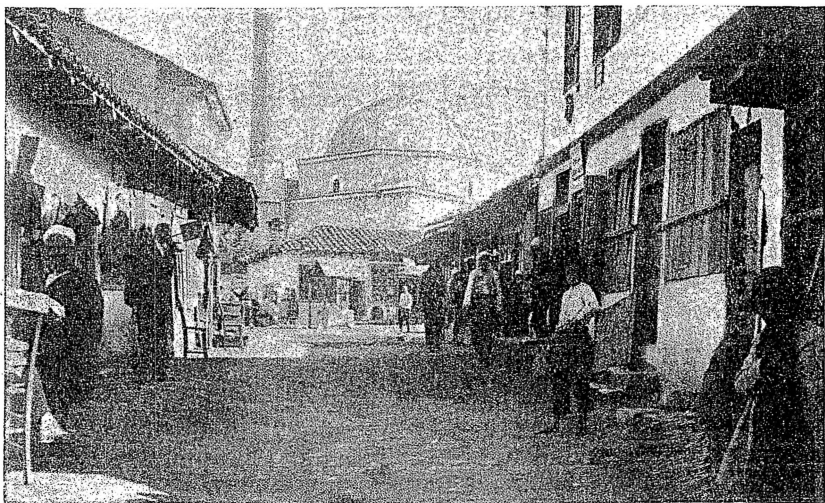
⁵ У то време се као знатније насеље у овом крају помиње *Сојотница*, данашње село по истим именом, на Лепенцу, између Старог и садашњег Качаника. У њој је 944 (1537—1538) Мехмед Хајредин Кукли бег завештао један караван-сарај (*И. С. Јасћребов*: Подаци за историју српске цркве, Београд 1879, стр. 116—117). Сопотница се помиње и у једном безименом путопису 1559—60 год. (*Rad Jugosl. akad. zn. i umj.* 84, стр. 68).

⁶ Споменик Срп. краљ. акад. XVIII, стр. 46.

⁷ Споменик Срп. краљ. акад. XLII, стр. 27.

да је Синан паша основао садашњи Качаник потврђује нам вакуфнама *Мехмед паше Качаниклије*, савременика Синан пашина, писана 1017 (1608) године. У тој се вакуфнама поред једне воденице у Глумову помиње још једна воденица са три витла „која се креће на реци Лепенцу, текућој кроз варошицу Качаник, а коју је изнова подигао у качаничком дербенду (клисуре) пређе пок. Синан паша... мој добротвор и усређитељ“.⁸

Пошто је јасно да је садашњи Качаник основао Синан паша и то, нема сумње, из разлога да се тиме што више обезбеди саобраћај путника кроз клисуру, јер се из ранијег Качаника (Старог Качаника) због његове удаљености од клисуре безбедност теже одржавала у њој, настаје питање: кад је баш основана ова клисурска варошица. Узевши у обзир да је качаничка

Сл. 2. — Чаршија у Качанику.

цамија морала бити подигнута по већ ту основаном насељу, како и вели народно предање, и по подигнутој тврђавици за заштиту овог насеља и пута, може се рећи да је Качаник могао постати у претпоследњој деценији XVI века, јер га пре тога, 1573., као што смо напред навели, Дифрен Канеј не помиње; а нема сумње да би и он, као и сви тадашњи путописци, радо забележили своје одмориште, а нарочито какво утврђење, да су га видели на путу.

Доцније, Качаник постаје свратиште и одмориште путника. У другој половини XVII века (између 1672—1686 г.), у путопису анонимног Руса, Качаник је забележен као преноћиште на путу од Скопља за Нови Пазар и даље за Босну.⁹

У ово се време код Качаника одиграо и један од врло важних историских догађаја. У аустриско-турском рату 1683—1699 г. аустријски војсковођа генерал *Пиколомини* је 1689 г. уз помоћ Срба продирао у турску територију. Дошавши на Косово, он се 23 октобра исте године упутио Качанику и заузео га без борбе, јер се турска посада из њега уклонила, не упуштајући се у борбу.¹⁰ У то време је *Карпош*, вођ српских хајдука и устаника, прозван тада *краљем кумановским*, поред својих главних позиција код Криве Паланке и Куманова, једним делом своје дружине посео и качанички кланац.¹¹ Али већ

⁸ Необјављен превод вакуфнаме *Мехмед паше Качаниклије* од г. Февзије Хамзића, адв. из Скопља. Оригиналан вакуфнаме је у рукама Ариф бега из Скопља. — Иако у преводу г. Хамзића стоји да је вакуфнама издата 1037 хиџр године, усвојили смо навод г. Гл. Елезовића да је она издата 1017 (1608) године (Гласник Скопског научног друштва, књ. I, св. 1, стр. 136).

⁹ Годишњица Николе Чупића, књ. 17, стр. 108.

¹⁰ Годишњица Николе Чупића, књ. 6, стр. 151.

¹¹ Die freiwillige Theilnahme, Wien 1854, стр. 227—229; Јов. X. Васиљевић: Јужна Стара Србија, књ. I, Београд 1909, стр. 480.

1 јануара идуће, 1690 год. Турци код Качаника разбију Аустријанце и Србе и заузму Качаник.¹² О овом боју постоји предање код качаничког становништва. По том предању, Аустријанци су се, пошто нису успели да задрже Турке у клисури, повукли у тврђаву и варошицу и ту створили борбу. Вели се, да су се неки затворили и у грађевине у варошици и одатле пуцали на Турке. Качаниклије и сад показују поломљене шипке на џамијским прозорима, за које веле да су се сломиле од турских пушчаних танади, када су Турци пуцали на затворене Аустријанце у џамији.

Занимљиво је да је у административном погледу Качаник увек потпадао под Скопље, а не под косовске вароши, иако је на косовској страни. Још у XVII веку качаничка нахија је потпадала под скопски санџак, и *Евлија* је забележио да ју је тада на вечито уживање имао скопски књижевник *Вејси ефенди Заде*,¹³ а потом је због Вејсијиних заслуга дата његову сину, једном крајњем глупаку и кретену, кога Евлија врло сликовито описује.¹⁴ Можда због тога није нашао за сходно ни да му име помене.

У првој половини прошлога века Качаником је управљао ајан, а по новом турском административном уређењу од 1865 г. Качаник је, све до око 1900 г., био мудирлук (среска испостава). Од тада је па до ослобођења (1912), под званичним именом *Орханије*, био средиште казе, кајмакамлука. После ослобођења Качаник је такође среско место качаничког среза.

ТИП.

Још *Евлија Челебија* описује Качаник као лепо место. Поред описа тврђавице он каже, да су у граду (варошици) куће црепом покривене и да свака кућа има врт. Варошица је још тада имала једну џамију, једну бекташку текију, једну основну школу, један велики хан и један хамам.¹⁵ Али поред овог великог хана, што ће бити данашњи *Курумли Хан* у развалинама, који се приписује Синан паши, из поменуте вакуфнаме Мехмед паше Качаниклије видимо да он своме вакуфу у Скопљу завештава и четири новосаграђена хана у овој варошици. Можда се у овим хановима, који су служили за одмориште и преноћиште путника, водила и каква трговина, али чаршије није било, јер Евлија на наведеном месту вели, да од чаршије и трга у овој варошици нема ни трага. Аустриски извештаји из 1689 г. такође описују Качаник као лепу варошицу са тврђавицом.¹⁶

Не зна се да ли је Качаник страдао и колико од поменуте битке 1690 г., али се зна да је он после тога почео да опада. У њему су се почели настављати Арбанаси, те је варошица почела да добија изглед арбанаског села. Качаниклије причају да су пре 100 година у Качанику биле просте и ниске сеоске куће, са зидовима од плетера и са сламом покривеним крововима. У то време, или тачније 1836 г., *Ами Буе* назива Качаник великим селом, паланком (p. tit bourg).¹⁷ По опису стана самог качаничког ајана (заповедника) могу се замислити какве су биле куће осталих грађана овога места. Ајан је становао у једном кућерку у тврђавици. За степенице су му служиле обичне лествице, а за диван једна собица са једним ћилимчетом. Качанички хан је имао више просторија, јер је Буе ту први пут на своме путу од угарске границе до Качаника могао добити засебну собу. Али и у том хану, за који Буе вели да је раније могао бити леп и чист, тада су собе и чардаци били рабатни и прљави.¹⁸

¹² Годишњица Николе Чупића, књ. 6, стр. 164.

¹³ Споменик Срп. краљ. акад. XLII, стр. 27.

¹⁴ Ibid. стр. 31.

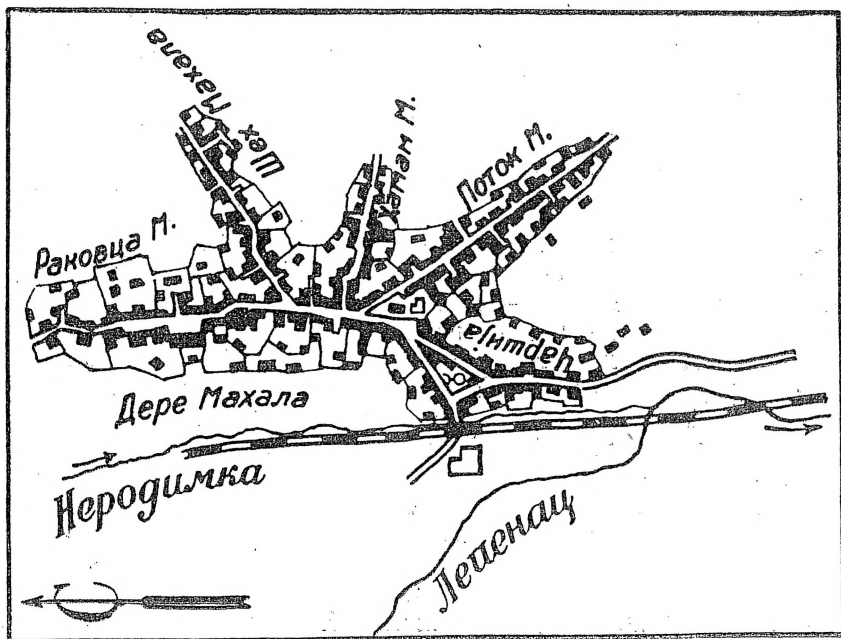
¹⁵ Ibid. 27.

¹⁶ К. Н. Косић: op. cit., стр. 129.

¹⁷ Ami Boué: Recueil d'itinéraires dans la Turquie d'Europe, Vienne 1854, стр. 205.

¹⁸ Ibid. стр. 206.

Боље и веће куће, од тврдог материјала, а нарочито од камена, почеле су се поново подизати око средине прошлога века, а нарочито од 1870 г., када је качаничко становништво, продајом дрвене и камене грађе за грађење косовске железничке пруге и запослењем на овом железничком путу, доста подигло своје економско стање. Сада су куће у Качанику већином вардарског типа, зидане највише од камена. Ређе су куће „долме“, као и оне варошке врсте или оне сличне кулама. И оне су најчешће од камена. Но међу свим типовима има и кућа зиданих од ћерпича или од плетера.

Сл. 3. — Скица Качаника. Размер 1:10.000.

Качаник је типично клисурско насеље. Иако није у самој клисури, он је у доњем уском делу Неродимкине долине, где се изнад њених и Лепенчевих страна дижу високи огранци Шар-Планине и Скопске Црне Горе. Због узаности простора Качаник је добио дугуљаст облик. Пружа се левом страном дна Неродимкине долине, пењући се мало и уз долине неких потока на падинама Скопске Црне Горе. Тврђавица је на западној страни варошице, на крајњем делу рта између Неродимке и Лепенца (в. сл. 3).

Качаник се врло мало разликује од осталих села у околини. Карактер варошице му дају малена чаршија, неколико лепих кућа и лепа висока џамија. Иначе по кривудавим улицама између плотова од прућа и трња, који заграђују дворишта, по многим простијим кућама које су дубоко у двориштима, Качаник је само једно велико муслиманско село.

Качаник се, без чаршије, дели у шест махала: на југу *Пошочка махала*, названа по потоку који кроз њу пролази; на истоку *Хамам махала*, названа по старом хамаму из Синан пашина доба, који сад не постоји, и *Шех махала*, по великом и најстаријем роду у њој; на северу *Раковца махала*, названа по роду Рака у њој; на западу поред Неродимке *Дере* (Речна) *махала* и у средини *Хаџи Синан махала*, названа по угледном истоименом роду у њој.

Чаршија је на јужном крају варошице, поред Неродимке. У њој су мали и збијени дућани са ћепенцима и великим натстрешницама. — Она је уопште турско-источњачког типа (в. сл. 2).

ЕКОНОМСКЕ ПРИЛИКЕ.

Иако се Качаник још од свога оснивања помиње као варошица, он се у ствари никад није могао развити у знатније привредно средиште своје околине. Ту су вероватно групе путника и каравани, који су са севера на југ пролазили клисуром, добијали од градске страже пратњу за сигурније путовање. Можда се у његовим хановима, који су служили за свратиште и преноћиште путника, водила и каква трговина, али смо из Евлијина путописа видели да у XVII веку у Качанику није било ни трага од чаршије или трга. Доцније, настањивањем Арбанаса у Качанику и околини, Качаник је почео губити и овај ранији незнатан значај, те је све више постајао обично село.

Качаничком Клисуром је било опасно путовати због разбојника у њој. Тек кад је 1807 г. *Решид Паша* очистио качанички крај од разбојника, почео је поново струјити трговински саобраћај кроз Качаничку Клисуру.¹⁹ Отада се Качаник поново подиже, а нарочито од грађења и проласка косовске железнице.

Као разлог што у XVII веку није било чаршије у Качанику Евлија је навео то што ово место није далеко од Скопља. Сада пак поред Скопља, које на свој трг привлачи јужни део качаничке околине, од грађења косовске железнице северни део качаничке околине је привукао трг нове варошице Урошевца (раније Феризовић). — Качаничка чаршија се углавном одржава од саме варошице и њене уже околине.

Чаршија у Качанику је мала. Има око 35 радњи. То су највише бакалске радње, па кафеџинице. Од занатских радњи има 3 пекарске, 2 касапске, 2 поткивачке, 2 ковачке, 2 берберске и 1 самарџијска радња. Пекари су Арбанаси из Ђаковице као момци код неких Качаниклија, сопственика ових радњи. Једна ковачка радња је у рукама Цигана, а самарџија се 1925 г. доселио из Скопља. Остали су занати старији и у рукама су самих Качаниклија, готово као и све остале радње.

Качаничко становништво се бави и земљорадњом, али је главни извор прихода већине становништва од горосече у својим шумама. Дрво, које се сече само за гориво, продаје се трговцима у Качанику који га извозе поглавито у Скопље. Уз то се један део становништва бави и вађењем камена за грађу и креч.

СТАНОВНИШТВО.

По оном народном предању, у одељку о постанку и прошлости Качаника, Синан паша је засновао ову варошицу са 40 породица, које је ту преселио од некуд. Као што се не зна одакле су биле, тако се не зна ни ко су и шта су биле те породице. Има података да су још у другој половини 16 века арбанаски разбојници правили заседе у Качаничкој Клисури и пљачкали и убијали путнике и трговце. *Дифрен Канеј*, путописац Ноаљева посланства 1573 г., прича како је чауш обратио пажњу посланству да кроз кланац буду обазриви и иду са спремним оружјем у руци, јер је кланац заузет арбанаским разбојницима и лоповима, који су ту пре неколико дана убили петорицу кадија и сву њихову пратњу.²⁰ Али осим ових арбанаских пљачкаша и разбојника, који су могли и из Арбаније, преко Шар-Планине, да продиру до овог кланца и да ту, на овом важном путу, пљачкају и убијају путнике, нема података да је у кланцу и око њега било арбанаских насеља. Биће да је и само име (Качаник) дато овом пределу (а потом и његовом важнијем насељу и то прво ранијем, Старом Качанику, а затим садашњем Качанику) баш по овим арбанаским качаџијама, по тим првим пљачкашима и разбојницима из ранијег турског доба, оличеним у нашој народној песми у *Муси Арбанасу* или *Муси Кесеџију*.

¹⁹ J. G. Hahn : Reise von Belgrad nach Salonik, Wien 1868, стр. 115.

²⁰ К. Н. Косић : оп. cit; стр. 128 и Јов. Н. Томић : оп. cit. стр. 14.

Резултати мојих испитивања насеља и порекла становништва у северном делу качаничкога краја казују, да најстарија арбанаска насеља овога краја имају највише 8 појасева, што отприлике износи око 240 година старости. Али својом склоношћу за настањивањем и живљењем у планинским крајевима Арбанаси су се до прве половине прошлога века толико намножили у качаничкој планинској области, да су успели да Србе истисну из ње. Исељених Срба из Качаника (варошице и предела) има у Скопској Црној Гори, Горњем Пологу, Сиринићу, Горњој Морави и на Косову.²¹ Помењуемо још, да готово сва качаничка села имају српска имена. Да је овде арбанаско становништво младо, и да је оно одавде потиснуло Србе много доцније после оснивања садашњег Качаника, има доказа и у томе што су Арбанаси задржали и српски епитет у имену Старог Качаника („Старо Качаник“), јер су овај епитет могли дати само Срби и то после оснивања садашњег Качаника.

Међутим, док су пре оснивања осталих арбанаских насеља, могли у овом крају живети само Срби, у варошици је могло бити и мешовитог становништва. Изнели смо да је качаничку џамију подигао још Синан паша, оснивач Качаника. Значи да је у Качанику још од његова оснивања било муслиманског становништва. Из предања се нпр. зна да су пре 7 појасева (око 210 година) најстарији арбанаски родови затекли Турке, становништво турскога језика, као што су били родови *Бојације*, *Мекије* и *Љутфи Баш*. Бојације су се затрли пре 40 година, а Мекије и Љутфи Баш су се 1913 г. иселили у Турску. За Мекије се зна да су за своју старину наводили Алеп.

Садашње качаничко становништво не зна или не казује да је у Качанику раније било и српскога живља. Али како се у помињатој вакуфнами Мехмед паше Качаниклије још 1608 г. у овој варошици помиње *Баурска* (*Ћафирска*) *махала*, у којој су се налазила четири новосаграђена хана овог завештача, може се рећи да је хришћана, односно Срба, било у Качанику још од његова оснивања. Они су се доцније, настањивањем и намножавањем Арбанаса, као и из околине, морали иселити и из саме варошице.²²

Сада у Качанику има 210 кућа са 1430 становника. Од Турака се задржао само род *Кучук Осман* (3 куће), који је, око пре 120 година, досељен из Пирота („Шарђоја“). Остали становници су Арбанаси. Али и међу њима мали је број старијих досељеника. Већину становника сачињавају млађи досељеници из околних села. Иако је Качаник са околином богат шумом, његово становништво није умело да шуму рационално искоришћује, те је због тога и осталих слабих и недовољних средстава за живот било честог исељавања из Качаника, тако да у њему није никада било више од 250 кућа. Али се ту, на место исељеног, досељавало друго становништво из околине, које је у варошици тражило бољи и повољнији привредни живот. — Тако се и после балканског рата, на место исељених 80 кућа у Турску, доселио готово исто толики број кућа из околине.

Од најстаријих арбанаских родова у Качанику јесу: *Шех*, од фиса Сопа, најстарији од свих садашњих родова. Досељен је пре 210 година из Топојане (Љума) у суседно село Сопотницу, па ускоро потом прешао у Качаник. — *Има*, од фиса Сопа, и *Мула Абазовићи*, од фиса Бериша, досељени после Шеха; — *Шабан Таф*, од фиса Сопа, досељен пре 180 година; — *Трена*, од фиса Тсача (Тн:с) и *Хаџи Синановићи*, од фиса Краснића, досељени око пре 150 година; — *Доган* и *Коџа* од фиса Шаље, и *Туфекџи*, од фиса Бериша, досељени у првој половини прошлога века. У почетку друге половине

²¹ *Ј. Цвијић*: Основе за географију и геологију Македоније и Старе Србије, књ. III, Београд 1911, стр. 1055, 1097, 1102, 1104; *А. Урошевић*: Горња Морава и Изморник, „Насеља“ књ. 28, стр. 179, 190, 221, 230; *Јов. Х. Васиљевић*: Скопље и његова околина, Београд, 1930, стр. 240. — На Косову су из Старог Качаника Јовичићи или Шабичи у Горњем Неродимљу.

²² Како се зна да су стари ханови били јужно од Куршумли Хана, у доњем делу Поток махале, то ће свакако ова Ћафирска махала бити данашња Поток махала. Уосталом и име је ове махале српско.

прошлого века су досељени *Рака*, од фиса Краснића, из села Раке код Старог Качаника и *Ликај*, од фиса Круе Зи (Црноглавићи), из суседног села Страже.

Од Срба су се одмах после ослобођења (1912) населили у Качанику *Нешићи* (1 к.) из Шапца, као кафеџије и *Ајосџоловићи* (1 к.) из Бањана (Скопска Црна Гора), као земљорадници. — Као кафеџије су 1929 г. насељени и Срби католици *Дукчићи* (1 к.) из Јањева.

Ашанасије Урошевић

RÉSUMÉ.

Le bourg de Kačanik.

Le bourg de Kačanik est situé à l'extrême Sud de Kosovo Polje, au pied des montagnes Šar-Planina et Skopska Crna Gora, à l'endroit où le fleuve de Lepenac entre au défilé de Kačanik. Ce défilé fut traversé depuis des siècles par un chemin, qui unissait la vallée de Vardar à la partie Ouest de la Péninsule Balkanique. Au XVI siècle, sous la domination turque, ce moyen de communication se trouva menacé par des brigands albanais qui venaient de leur pays en gravissant la Šar Planina. Pour protéger les voyageurs et les marchands Sinan Pacha érigea, vers la fin du XVI siècle, à l'entrée du défilé une forteresse où il plaça une garnison. Autour de cette forteresse il fonda le bourg de Kačanik.

Kačanik fut habité autrefois par des Serbes et des Turcs. Au début du XVIII siècle survinrent les Albanais qui refoulèrent peu à peu la population serbe. Les Turcs eux mêmes durent reculer devant les nouveaux-venus. Les dernières familles turques ont émigré en Turquie après la libération de 1912, et les Serbes commencèrent de nouveau à peupler le Kačanik.
